

Koncept konfliktních linií v západní politické vědě a jeho proměny*

VÍT HLOUŠEK**

Abstract: Western Political Science, Concept of Cleavages and its Transformations

Present article tries to describe the pathway which this concept traced since the days of the most famous theory of Stein Rokkan in the late 1960s. Lipset's and Rokkan's developmental model of cleavages is described. Main advantages and disadvantages of Rokkan's model are discussed. The problem of strong cross-cutting cleavages and their impact for party system stability are also discussed. Then the impact of post-materialistic values and post-materialistic cleavage (R. Inglehart's concept) is discussed with the conclusion that post-materialistic cleavage brought important division to the Western societies and party systems, but its impact is not so revolutionary as Inglehart foresaw. The development of different concepts and scientific uses are described, however, the main attention is paid to the phenomenon of translation of cleavages based research method beyond the territory of Western Europe. The article concludes that, speaking generally, there are two basic approaches of using cleavages in political science research: so called "political cleavages" and "social cleavages".

Keywords: cleavages, Stein Rokkan, post-materialistic values, political and social cleavages, cross-cutting cleavages.

Koncept konfliktních linií (*cleavages*)¹, jehož „otcem“ se stal norský politolog Stein Rokkan, patří k jedněm z nejvíce využívaných konceptů pro zachycení a vysvětlení podoby stranických systémů a strukturace politické obce a utváření dlouhodobých vazeb mezi stranami a jejich voliči. V následujícím textu se seznámíme s původním rokkanovským konceptem a s některými proměnami, které koncept konfliktních linií prodělal od konce 60. let minulého století v západní politické vědě.

1. Stein Rokkan a jeho koncept konfliktních linií

Zjednodušeně řečeno může tedy každý **politický střet** produkovat konfliktní linii (*cleavage*).² V nejjednodušším případě může tato konfliktní linie rozdělovat příznivce a odpůrce nějakého politického řešení. Konfliktní linie tak rozděluje členy nějakého sociálního systému na části, přičemž jako kritéria dělení mohou sloužit zásadní politicky sporné otázky, ideologie, rozdíly

* Tato studie byla zpracována v rámci grantu Vzdělávací nadace Jana Husa „Interdisciplinární pojetí demokracie“ (HESP 0205).

** Autor pracuje na Katedře mezinárodních vztahů a evropských studií, Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity a na Mezinárodním politologickém ústavu Masarykovy univerzity; Gorkého 7, 602 00 Brno; tel. 541 615 280; mail: hlousek@fss.muni.cz.

v politickém chování atd. Existence konfliktní linie se pak projevuje v rozdělení členů a příznivců mezi různé politické strany. (Murphy 1992: 191)

Přestože určité náznaky tohoto přístupu se objevovaly již dříve, za klasickou přelomovou práci v oblasti problematiky konfliktních linií, jejich utváření a translace do podoby stranických systémů se pokládá studie, kterou uveřejnili S. M. Lipset a S. Rokkan v roce 1967. Rokkan s Lipsetem propojili sociologické přístupy se zohledněním historické dimenze vývoje ve zkoumaných společnostech západní Evropy. Výsledkem těchto snah byla tzv. vývojová komparace (*developmental comparison*), která sledovala současné vazby mezi sektory voličů a stranami na základě vývoje různých sociopolitických alternativ v průběhu vývoje směrem k éře masové politiky. (Lipset-Rokkan 1967: 2) Na základě Parsonsova AGIL schématu funkcionálních subsystémů a jejich funkcí rozčlenili schematicky interakce mezi stranami a voliči navzájem. (Lipset-Rokkan 1967: 6–9; Rokkan 1999a: 278–284) Struktury konfliktních linií se v historické perspektivě vyvíjely ve dvou **dimenzích: teritoriální a funkcionální**. Konceptuálním rámcem historického vývoje pak Rokkanovi a Lipsetovi byly dvě revoluce dlouhého trvání, které transformovaly procesy probíhající v evropských státech a společnostech. Jednalo se o národní revoluci a poté o revoluci průmyslovou, které vyvolaly procesy rozsáhlé sociální mobilizace³. Národní revoluce přinesla v rámci procesů budování národa (*nation-building*; blíže srov. Rokkan 1999b) vývoj státních center, vůči kterým se začaly vymezovat v mnoha případech specifické regionální subkultury. Druhým rozměrem soupeření v evropských společnostech (ve smyslu *societies* i *policies*) pak byla snaha vznikajícího silného státu reglementovat do té doby značně nezávislé církevní struktury. Později byly tyto tendence posíleny i sekularizací části společností. Průmyslová revoluce spojená s procesem industrializace vnesla do evropských společností nové sociální struktury a tím samozřejmě také nové společenské konflikty. Vedle toho také nový růst městských center byl příčinou reakce venkovských oblastí a tato skutečnost rovněž vyústila v dlouhodobý konflikt. Tyto čtyři konflikty se v západoevropských společnostech postupně vyvíjely v dlouhodobě působící konfliktní linie, které strukturovaly společnost do řady skupin, které někdy intenzitou své vertikální integrace dosahovaly rozměru tzv. sociopolitických táborů či sloupů.⁴ (Lipset-Rokkan 1967: 9–23; Rokkan 1999a: 284–292; srov. Klíma 1998: 65–124) Pokud bychom toto interpretační schéma shrnuli, dostaneme se k následující základní matici vztahu dimenzí, revolucí a konfliktních linií (viz i tab. v Flora 1999: 38):

	Teritoriální dimenze	Funkcionální dimenze
Národní revoluce	Konfliktní linie centrum-periferie	Konfliktní linie církev-stát
Průmyslová revoluce	Konfliktní linie město-venkov	Konfliktní linie vlastníci-pracující

V plně mobilizovaných společnostech západoevropských národních států představovaly všechny výše uvedené konfliktní linie vlastně protestní hnutí proti etablované národní elitě a jejím kulturním standardům a byly širší vlnou emancipace a společenské a politické mobilizace. (Lipset-Rokkan 1967: 23)

Tyto struktury konfliktních linií byly postupně transformovány do struktury politických stran.⁵ Rokkanovský výklad dává tyto procesy do kontextu širšího vývoje politické demokratické a utváření masové politiky a pro západní společnosti vytvořil model, v jehož rámci popsal na základě různých konfigurací konfliktních linií (a tím dlouhodobě působících opozic v západoevropských politických systémech, kde byla jako třetí základní matrice zahrnuta i dimenze,

kteřá byla produktem reformace a dělila evropské společnosti na protestantské, katolické a smíšené) modely vývoje západoevropských stranických spekter. Vysvětlil tak zejména vznik, logiku fungování a **voličské vazby** (*alignments*) regionalistických formací („strany teritoriální obrany“), agrárních stran, křesťanských orientovaných formací a stran zastupujících zájmy dělníků. (Srov. Lipset-Rokkan 1967: 26–50; Rokkan 1999a: 292–340)

Jako nejdůležitější konfliktní linii označil Rokkan konfliktní linii vlastníci versus pracující. (Srov. i Epstein 1967: 85–93) Tato konfliktní linie byla typická pro výslednou podobu stranických systémů po překonání poslední fáze demokratizace⁶, kdy se plnohodnotnou součástí evropských stranických systémů staly dělnické strany. Zatímco historicky starší tři konfliktní linie vysvětlují podle Rokkana rozdílnosti ve vývoji evropských stranických systémů, byl impakt poslední konfliktní linie vlastníci-pracující homogenizující. (Lipset-Rokkan 1967: 46)⁷

Vidíme, že Rokkan vytváří určitou vývojovou osu postupného etablování se konfliktních linií ve společnostech a politických (stranických) systémech. Vymezil tak v historické perspektivě několik zásadních tzv. **kritických zlomů** (*critical junctures*). Prvním byla reformace a třicetiletá válka, která rozdělila Evropu na protestantský sever (Dánsko-Norsko; Švédsko-Finsko; Prusko), široký pás nábožensky smíšených zemí od Irska až k Alpám (Británie-Irsko; země dnešního Beneluxu, oblast Porýní; do roku 1685 velké části Francie, Švýcarsko) a konečně zónu států protireformace na jihu a východě (území Habsburků, Španělsko, Itálie, Francie po roce 1685). Druhým byla národní revoluce, kde se jednalo o snahu o kulturně-teritoriální standardizaci státních celků. Průmyslová revoluce byla třetím kritickým zlomem, kde se existovalo soupeření mezi volným obchodem a protekcionalismem, respektive o soupeření ohledně míry státní kontroly nad ekonomikou. Konečně čtvrtým kritickým zlomem byla tzv. mezinárodní revoluce iniciovaná bolševickou revolucí v Rusku 1917, kdy vzniklo napětí uvnitř dělnické komunity dané rozparem mezi národní a mezinárodní (revoluční) identitou.⁸ Rokkan shrnul tyto úvahy do přehledné tabulky (Rokkan 1999a: 305):

KRITICKÝ ZLOM	KLÍČOVÁ SPORNÁ OTÁZKA	VÝSLEDNÁ KONFLIKTNÍ LINIE
Reformace: usazení po roce 1648 a oddělení v průběhu 19. + 20. století	Konsolidace teritoriálního státu	1. Periferie versus centrum 2. Morální/náboženské odmítnutí centrální kultury
Národní revoluce: budování národa v éře po napoleonských válkách	Kontrola média standardizace teritoria; primárního základního vzdělání	Církev versus sekulární stát
Průmyslová revoluce: Od poloviny 19. století	1. Primární sféra ekonomiky: ochránářství versus modernizace (otázka cel) 2. Sekundární sféra: svoboda podnikání versus státní kontrola; práva vlastníků versus práva zaměstnanců	1. Rurální versus urbánní zájmy 2. Konfliktní linie církev-pracující
Mezinárodní revoluce: od roku 1917	Integrace podřízené společenské straty do národního společenství	1. Komunismus versus socialismus 2. Pacifismus/neutralismus versus přihlášení se k národu/větší mezinárodní alianci

Rokkanova a Lipsetova práce z roku 1967 vyústila v proslulou hypotézu o zamrznutí stranických systémů (*freezing hypothesis*), podle níž západoevropské stranické systémy vydržely až do konce 60. let v takové podobě, v jaké se konstituovaly na počátku let 20. Uvědomovali si však jasně, že se postupně v průběhu 60. let proměňovaly politické postoje nejmladších skupin voličů a že docházelo k procesům narušujícím tradiční sociální struktury. (Lipset-Rokkan 1967: 50–56) Jako nejdůležitější strukturující konfliktní linie však nadále přetrvávala konfliktní linie vlastníci versus pracující, na níž se primárně profilovala moderní evropská pravice a levice. (Srov. Antoszewski-Herbut 1995: 15–20; Bartolini-Mair 1990: 96–121; Kelley-Evans 1995 a zejm. Bartolini 2000)

Jak Rokkanovu koncepci konfliktních linií zhodnotit? Neomarxista Ulf Himmelstrand soudí, že Rokkan ve svých úvahách příliš brzy opustil možnosti, které mu nabízela strukturálně-funkcionální analýza Parsonsova AGIL schématu. Himmelstrand dále Rokkanovi vytknul z neomarxistických pozic nedostatek pochopení pro roli ideologií, které v práci napsané spolu s Lipsetem v roce 1967 označuje pouze za součást konfliktu a nepřikládá jim údajně racionalizující roli či roli organizačního principu *cleavages*. (Himmelstrand 1986: 203–206) Problémový moment Himmelstrandovy kritiky je zjevný. Himmelstrand se nechal natolik „strhnout“ marxistickou interpretací historického společenského vývoje, že navrhl jako nový kritický zlom údajnou krizi kapitalistického systému (Himmelstrand 1986: 212–215), aniž by byl při jejím definování schopen adekvátně odlišovat ideologická schémata a realitu a zejména aniž by vysvětlil, jak se tento údajný kritický zlom projevuje v proměně vazeb mezi stranami a sektory elektorátu (tzv. *realignments*).

Charles Tilly (Tilly 1994) zdůraznil na Rokkanově přístupu zejména skutečnost, že časovou a prostorovou dimenzi chápal jako jedny z mnoha proměnných, jejichž vzájemné kauzální vztahy zůstávaly nejisté, které užíval vlastně do jisté míry jako pouhý rámec pro jiné proměnné: třídu, náboženství či národní kulturu. Tím se jeho přístup podobal spíše přístupu sociálního vědce než historika. Pozdní Rokkanovy práce sice znamenaly příklon spíše k historikovu pojetí času a prostoru, ale pro koncept konfliktních linií vzniklý na konci 60. let nemá tato skutečnost přílišný význam. Pro výzkum politických stran, stranických systémů a konfliktních linií je tato optika výhodná v tom smyslu, že nesměruje automaticky k jakémusi pozitivistickému hromadění jednotlivých případových studií, ale umožňuje vypracovávat pružnější konceptuální a explanatorní rámce. Norský vědec Lars Mjøset (Mjøset 2000: 395) charakterizoval Rokkanův přístup jako v základu historicko-sociologické modelování s cílem vytvořit „mapy“ (matrice) jako solidní metodologické základy empirického zkoumání. Rokkan nebyl přítom v žádném případě sociální determinista a vždy si uvědomoval důležitost analýzy jedinečných historických okolností každého zkoumaného případu. (Crewe 1994: 59–60)

Rovněž vedoucí týmu editorů kompilovaného uceleného souboru Rokkanových vědeckých impulsů Peter Flora zdůraznil důležitost Rokkanovy historické komparativní makrosociologie, k níž Rokkan nabízí systematický přístup založený na pečlivém studiu faktů. (Flora 1999: 2) Pokud hovoříme konkrétně o konceptu konfliktních linií, připomíná Flora význam skutečnosti, že tento koncept vypracovával Rokkan nikoliv pouze ve vazbě k translaci *cleavages* do systému politických stran, ale zasazoval tyto úvahy do širších výzkumů dalších „organizačních odpovědí“ na existující konfliktní linie: volební systémy, různé druhy korporativních sítí atd. (Flora 1999: 33) A právě v tomto kontextu se alespoň částečně musejí pohybovat všechny výzkumy „postkomunistických“ středo- a východoevropských multipartismů, v nichž jde budování kompetitivního

pluralitního stranického systému ruku v ruce s budováním moderní formy demokratické politiky a v některých případech (k nimž patří všech pět námi sledovaných zemí) dokonce s utvářením moderní formy nezávislé (národní) státnosti.

2. Problém křížících se konfliktních linií v různých typech společností

Přestože Rokkanův přístup zdaleka nevyčerpal všechny své možnosti, je potřeba zohlednit také vývoj, k němuž v teorii konfliktních linií došlo v následujících dekádách.

Poměrně důležitou sumu problémů vztahujících se k teorii a aplikaci konceptu konfliktních linií představovaly a dodnes představují otázky spjaté s existencí tzv. **křížících se konfliktních linií** (*cross-cutting cleavages*). Toto křížení může teoreticky ústít v posilování účinku jednotlivých konfliktních linií a tím také k polarizaci politické obce a adekvátně tomu i politické elity. (Obecně srov. Klíma 1998: 125–137)

Již Arend Lijphart ve své rané práci o konsociačních demokraciích použil jako teoretického konceptu pro popis zemí, v nichž nacházel příklady svého teoretického modelu, mimo jiné i koncept křížících se *cleavages*. Poukázal na dva momenty, spjaté s působením křížících se konfliktních linií. Jednak poukázal na v podstatě intuitivně zřejmou skutečnost, že složitá struktura konfliktních linií má ve svém důsledku vliv na sebevymezování jednotlivých subkultur fragmentovaných společností (Lijphart 1969: 219 an.). Daleko důležitější však byl jeho poukaz na skutečnost, že křížící se konfliktní linie mohou působit i jiným směrem než k posilování politické a společenské polarizace. Pokud je vzájemné působení konfliktních linií takové povahy, že vede ke členství jedinců či sociálních skupin v různých sektorech různých konfliktních linií, může toto překrývající se členství vést k umírňování postojů a k centripetálnímu modelu politického chování elit, který Lijphartova koncepce konsociační demokracie považovala za naprosto klíčový. (Lijphart 1969: 208–212; srov. Daalder 1974: 612–615)⁹

K podobným závěrům dospěl Hans Daalder. Daalder se snažil o nové promyšlení konceptu a pojmu politického „středu“ a středových stran. Jednalo se mu především o vypracování takového pojmu „středu“, který by znamenal přínos pro realistickou klasifikaci (západo)evropských stranických systémů. (Daalder 1984: 92) Vedle jiných přístupů použil ke zkoumání problematiky politického středu také teorii konfliktních linií. Upozornil přitom na některá nebezpečí, která vyvstávají při popisu centristických formací z hlediska konceptu *cleavages*. Poukázal na to, že operování s pojmem „konfliktních linií“ s sebou mnohdy „automaticky“ nese konotace ostrého rozštěpení společnosti, které odděluje jednotlivé sociální a politické skupiny. Striktně vzato by podle Daaldera koncept konfliktních linií existenci středu vlastně vůbec nepřipouštěl. Daalder si však uvědomoval, že povaha některých existujících konfliktních linií není striktně dualistická, respektive způsobující duální polarizaci politické obce. Jako opravdu dualisticky působící označil Daalder konfliktní linie etnické a náboženské, zatímco třídní, regionální a hodnotové konfliktní linie v postindustriální společnosti umožňují zaujímat více rozvrstvených pozic a v tomto smyslu má deskriptivní i analytický význam hovořit o středovém postavení a o středových politických stranách. Daalder také upozornil na skutečnost, že křížící se konfliktní linie mají v řadě společností moderující funkci, což samo o sobě může vést k přeměně původní duality postojů do širšího spektra politických a sociálních skupin rozložených podél daných konfliktních linií. (Daalder 1984: 104)

Jak tedy vidíme, některé společnosti jsou poměrně fragmentované, ale přes zjednodušující názory nemusí tato fragmentace vést za každých okolností pouze k vyostřování momentů polarizace politické obce a/nebo stranického spektra a je tedy zapotřebí provést vždy pečlivou a nepředpojatou analýzu.

3. Postmateriální dimenze – převrat v teorii?

Zajištění základního stupně „*welfare state*“ a omezení tlaku na ekonomické a sociální zabezpečení, které začalo být postupně vnímáno jako něco samozřejmého, otevřelo cestu ke změně hodnotového klimatu a v důsledku toho také ke změnám politických požadavků a odpovídajících stranicko-politických alternativ. (Antoszewski-Herbut 1995: 64–65) Obecně lze hovořit o procesech individualizace, rozvázání tradičních vazeb strana-volič (*dealignment*) a pluralizace životních stylů, které ovlivnily podobu politické participace a měly význam i při proměně struktury konfliktních linií. (Bürklin-Klein 1998: 81–84) Americký sociolog Ronald Inglehart patřil k prvním, kteří aplikovali zkoumání těchto fenoménů na koncepty konfliktních linií. Jeho práce ze 70. a 80. let (Abramson-Inglehart 1986; Inglehart 1971; Inglehart 1981; Inglehart-Flanagan 1987: 1289–1303; Inglehart 1990; srov. Dalton 1988: 77–95) indikovaly určitou generační změnu hodnotové orientace v průběhu 60. a 70. let a tuto změnu interpretovaly jako příklon k tzv. **postmaterialistickým hodnotám**. V zásadě lze orientaci na materiální hodnoty popsat jako orientaci na fyzické přežití a zabezpečení, zatímco postmaterialistická hodnotová orientace je charakteristická důrazem na osobní sebevyjádření a individuální kvalitu života, s čímž jsou spojeny požadavky širší politické participace (a zároveň implicitně také podpora nových forem této participace). Tyto postmaterialistické hodnoty se mohly objevit teprve v 60. letech 20. století, neboť teprve v této době bylo dosaženo ve vyspělých západních průmyslových společnostech dostačující úrovně ekonomické a fyzické bezpečnosti a jistot.¹⁰ Dosažení této úrovně umožnilo (zejména mladé generaci) považovat materiální hodnoty za jednu provždy zajištěnou a tento pocit otevřel prostor pro vytváření jiných – postmaterialistických – hodnotových žebříčků. (Srov. Dalton 1988: 153–160) Podle Ingleharta z této změny hodnotových vzorců vyplývaly závažné implikace v oblasti politických preferencí a stranických identifikací. Inglehart indikoval, že změna hodnotových žebříčků má dlouhodobé důsledky na proměnu vztahu mezi sociálními třídami a politickými stranami. Konkrétně se mu jednalo o to, že střední třídy, které se adaptovaly na postmateriální hodnoty nejrychleji, budou v důsledku toho měnit své obvyklé stranické preference. Namísto dřívější afilace s relativně konzervativními stranami se tak pro střední třídy otevřela perspektiva podpory radikálních společenských změn a (levicových) stran, které takové změny prosazují.¹¹ Naopak dělnická třída bude otevřena možnosti začít volit i konzervativněji orientované strany, pokud budou prosazovat materiální hodnoty. Tyto posuny podle Ingleharta znamenají, že se promění ústřední konfliktní linie v západních společnostech. Namísto ekonomickými zájmy generovaného konfliktu vlastníci – pracující se západní společnosti nově polarizují na ose, která bude vymezovat rozdílné hodnotové priority.

Vliv, který podle Ingleharta měla tato transformace klíčové konfliktní linie na politické strany, je v zásadě dvojitý. Jednak se otevřel prostor pro vznik nových politických stran, které se definovaly právě na základě této nové hodnotové konfliktní linie, jednak byly nastartovány

procesy, které potenciálně vedly k transformaci vazeb mezi stávajícími stranami a jejich sociální základnou. Na přelomu 60. a 70. let spatřoval Inglehart organizace, které do podoby stranické politiky převádějí novou postmaterialistickou („post-buržoasní“) hodnotovou orientaci především ve stranách nové levice. (Inglehart 1971: 1009 an)

„Přátelská polemika“ Scotta C. Flanagana (Inglehart-Flanagan 1987: 1303–1319) s Inglehartovými závěry napomohla vyjasnění situace z hlediska translace nového postmateriálního *cleavage* do struktury stranických systémů západních společností. Podle Ingleharta představují jak staré na materialistické hodnoty orientované strany tak strany autoritativní pravice zastánkyně „staré politiky“, zatímco „novou politiku“ ztělesňují libertariánské a postmaterialistické formace (zpravidla) nové levice. Podle Flanagana existuje jedna základní osa oddělující starou a novou politiku a dále osa, oddělující novou levici a novou pravici, které jinak obě stojí na pozicích „nové“ politiky. Zatímco nová libertariánsko-postmaterialistická levice sdílí a podporuje výše zmíněné postmaterialistické hodnoty, nová pravice je autoritářská a profiluje se na hodnotách silných represivních složek, boje proti kriminalitě, řádu a pořádku a na tématech jako zákaz potratů, boj proti legalizaci homosexuálního soužití, pornografii atd.¹² (Srov. i Bürklin-Klein 1998: 96–100)

Od konce 60. let bylo možno v západoevropských společnostech pozorovat, jak se hodnoty postmaterialistické „nové levice“ přenášejí do podoby stranických spekter. Příkladem těchto hnutí (a teprve později plnohodnotných politických stran) *par excellence* byly nejruznější formace Zelených, které se etablovaly v průběhu 70. a počátku 80. let v řadě evropských stranických systémů. (Srov. např. Kitschelt, Hellemans 1990; Kmec 2001) Postupem času ovšem i tradiční formace byly nuceny integrovat do své programatiky a rétoriky řadu prvků, generovaných novými postmaterialistickými hodnotovými koncepty (ochrana životního prostředí byla mezi nimi na prvním místě) a postmaterialistické libertariánské hodnoty dnes hájí i některé formace, které mají určité přinejmenším historické vazby zejména na tradiční liberální strany (viz nizozemští Demokraté 66 či rakouské Liberální fórum). Je to způsobeno skutečností, že nová konfliktní linie postupem času „přetnula“ tradiční konfliktní linie a v podstatě se podařilo v rámci řady tradičních stran integrovat v oslabené podobě jak klasické materialistické tak nové postmaterialistické hodnotové systémy. (Srov. např. Redding, Viterna 1999; Rohrschneider 1993) V mnoha ohledech je možno říci, že prvky postmateriální „nové politiky“ byly poměrně úspěšně integrovány i do osy pravice-levice, jejíž základ však zůstal v konfliktní linii vlastníci-pracující, ale která umožnila díky hodnotovým posunům ve společnosti pružnější interpretaci nad rámec konvenčních ideologických dogmat. (Srov. Dalton 1988: 118–123)

Přes uvedené skutečnosti nedošlo k naplnění Inglehartova předpokladu o kompletní restrukturalizaci konfliktních linií v západních (post)industriálních společnostech. Inglehartův přínos nicméně spočívá v tom, že ukázal na značnou operativnost a flexibilitu konceptu *cleavages* i v poměrně rychle se měnících podmínkách rozvolňování tradičních sociálních a politických vazeb.

4. Teorie konfliktních linií – otevřený badatelský koncept

V průběhu 80. a 90. let minulého století byl koncept konfliktních linií používán na řadu různých skutečností, které mnohdy neměly s původními výzkumy týkajícími se dlouhodobých opozic, stranických systémů a vazeb voličských sektorů mnoho společného. Docházelo k výzkumům

konfliktních linií uvnitř politických stran (např. Cordier 1996)¹³, koncepty konfliktních linií byly použity při analýze vztahu podoby elit komunální politiky a vnitřní sociální struktury městských aglomerací (Veer 1994)¹⁴, objevily se pokusy propojit koncept konfliktních linií s teorií veřejné volby s cílem vysvětlit rozdílné volební chování zaměstnanců státního a soukromého sektoru (Blais-Blake-Dion 1990)¹⁵, pojem konfliktních linií pronikl dokonce i do politické ekonomie, když se Ronald Rogowski pokusil vysvětlit vztah mezi vnějšími změnami rizik a nákladů zahraničního obchodu některých zemí a posilováním ostrosti politických konfliktních linií v těchto státech. (Rogowski 1987; srov. Garst 1998) K pokusům o aplikaci rokkanovské laděné analýzy konfliktních linií již dochází i mimo badatelsky „privilegované“ teritorium (západní) Evropy (srov. mj. Markoff 1990) a to dokonce i v případech společností, které se nenacházejí ve fázi demokratizace, v níž lze „automaticky“ předpokládat existenci plnohodnotných konfliktních linií.¹⁶

Objevují se i pokusy přiblížit při vysvětlování počtu relevantních stran a jejich rozmístění ve stranickém spektru teorii konfliktních linií výzkumům účinků institucionálních pravidel hry, zejména volebních systémů. Například autoři Amorim Neto a Cox (1997) se domnívají, že se tyto přístupy v žádném případě nemusejí vylučovat a že na podobu stranických systémů mají vliv jak podoba volebního systému, tak struktura konfliktních linií ve společnosti. Navázali na výzkum Petera Ordershooka a Olgy Shvetsové (1994). Základním momentem přístupu těchto autorů byla postupná redukce sledovaných pouze na strany opravdu úspěšné ve volbách (*seat-winning parties*). (Amorim Neto-Cox 1997: 152–153) Ordershook a Shvetsova dospěli ke čtyřem proměnným, které ovlivňují počet relevantních stran: efektivní počet volebních stran (ENPV), které získaly alespoň 1% hlasů ve dvou a více po sobě následujících volbách; efektivní počet stran v legislativě (ENPS), které dostaly alespoň jedno křeslo ve dvou a více po sobě následujících volbách; efektivní počet etnických skupin jako proměnnou sociální struktury; vlastnosti volebního systému. (Ordershook-Shvetsova 1994: 103–115) Dospěli k závěru, že míra etnické fragmentace působí ve vzájemné závislosti na vlastnostech volebního systému. (Ordershook-Shvetsova 1994: 122) Amorim Neto a Cox se pokoušeli kvantifikovat vliv počtu a struktury konfliktních linií a volebního systému a zjistit vzájemné interakce těchto proměnných. (Amorim Neto-Cox 1997: 156–166) Došli k závěru, že efektivní počet stran pravděpodobně závisí na sociální heterogenitě a propustnosti volebního systému. „Intuitivní formulace“ plynoucí z tohoto zjištění vedla autory k tvrzení, že politická obec může tendovat k bipartismu buď proto, že má silný volební systém, nebo proto, že má málo konfliktních linií. Multipartismus se zase objevuje jako výsledek mnoha existujících konfliktních linií a propustného (*permissive*) volebního systému. (Amorim Neto-Cox 1997: 166–167) Dokumentování vzájemného ovlivňování struktury konfliktních linií a podoby volebního systému je jistě záslužné, ale nabízí se lehce ironická otázka, zda výše uvedené „intuitivní“ výsledky bylo opravdu potřeba získávat za pomoci složitých výpočtů. Obě studie trpí klasickým problémem příliš kvantitativního pojetí: prezentují sumu dat a indikátorů (jako třeba efektivní počet stran), ale v podstatě nenabízejí kontext, v jehož rámci bychom mohli případové studie jednotlivých zemí nejen srovnávat a řadit podle kvantitativních kritérií, ale také adekvátně interpretovat. Navíc se v obou studiích implicitně objevuje přeceňování možností institucionálního inženýrství a podceňování významu predisponované struktury voličské obce.¹⁷

Důležité z hlediska dalšího vývoje konceptu konfliktních linií ve střední a jihovýchodní Evropě pak jsou studie, věnované konfliktním liniím v zemích jižní Evropy, které od 70. let

rovněž prošly fází demokratické tranzice a konsolidace. Zajímavým a podnětným příkladem těchto analýz je studie Pradeepa Chhibbera a Mariana Torcala, v níž autoři na základě empirických údajů z konce 80. a počátku 90. let minulého století ukazují, že sociální (třídní) postavení se stalo ve Španělsku od konce 80. let opět důležitou determinantou voličského rozhodování mezi levicovou PSOE a pravicovou PP (toto *cleavage* přitom zpočátku nehrálo při rozhodování španělských voličů důležitou roli). Ukazují také (a to je pro další úvahy o konfliktních liniích v „postkomunistických“ zemích zvláště významné), že k této revitalizaci významu třídní segmentace společnosti došlo v důsledku vědomého rozhodnutí politických elit obou hlavních stran po roce 1989, které přijaly řadu programových inovací k posílení svého „třídního“ charakteru. Autoři tak plasticky ukazují, jak je sociální *cleavage* navázáno velmi úzce na stranický systém. Vzájemné ovlivňování struktury konfliktních linií a podoby stranického systému tak již nepředstavují jednosměrný proces generování stranického systému z konfliktních linií, ale komplexně provázaný proces oboustranných vazeb a vlivů. Autoři přitom explicitně vycházejí z Lipsetova a Rokkanova konceptuálního schématu, ale předpokládají oproti tradičnímu výkladu, že stranické elity mají větší kapacity ke strukturování voličských preferencí, než se tradičně v rokkanovském pojetí předpokládá. Zároveň však zdůraznily limity takových možností, které jsou dány historicky vzniklou sociální strukturou a ekonomickou strukturou dané společnosti. (Chhibber-Torcal 1997)

Již Rokkan a Lipset indikovali, jak bylo ukázáno výše, na sklonku 60. let určité společenské posuny, které souvisely s restrukturalizací a celkovým uvolněním tradičních společenských stratifikací. V takovém případě se samozřejmě nabídl automaticky otázka, zda stále ještě můžeme strukturu evropských stranických systémů vysvětlovat pomocí hypotézy o zamrznutí podle struktury konfliktních linií z 20. let minulého století. Fenomény pozorované v celé západní Evropě již od začátku 80. let jako pokles důvěry v politiku a politické elity či fenomén jakéhosi obecného „znechucení stranami a politikou“ (*Parteien- und Politikverdrossenheit*) znamenaly nejen odklon některých sektorů voličů od tradiční politické participace, ale také odklon řady individuálních voličů od tradičního politického chování a volebních preferencí „svých“ sociálních a zejména socioprofesionálních skupin. Viděli jsme již odpověď, kterou na tyto otázky nabídl Inglehart. Švédští politologové Lane a Ersson zkoumali fenomén vzrůstu volatility (přesunu) hlasů¹⁸ v západoevropských politických systémech a v souvislosti s tím přezkoumávali platnost hypotézy, plynoucí z rokkanovské analýzy konfliktních linií.

Z Rokkanových zjištění vycházejí podle Laneho a Erssona dvě premisy (Lane-Ersson 1997: 181):

- 1) Konfliktní linie jsou spojnicí mezi voliči a stranami, což znamená, že hrubá volatilita bude nízká pokud budou tyto konfliktní linie stále činné.
- 2) Konfliktní linie mají tendenci trvat po generaci, což znamená, že konfliktní linie jako třída by stále strukturovaly elektoráty země s tradicí třídně založené politiky.

Ke splnění těchto podmínek došlo právě v „zamrzlých“ stranických systémech. Lane a Ersson na základě měření vzrůstu hrubé volatility soudí, že hypotéza o zamrznutí západoevropských stranických systémů již pozbyla platnosti. Důvody mohou být buď zánik jednoho či více tradičních *cleavages*, případně vznik *cleavages* nových. Výzkumy volebního chování podle švédských autorů zřetelně dokazují, že se snižuje zejména význam třídní konfliktní linie. Naopak pozvolna roste význam nových konfliktních linií (zejména postmateriální), ale změna voličských vazeb směřem k těmto konfliktním liniím je dlouhodobý proces, který je teprve v počátcích.

Navíc volby z první poloviny 90. let minulého století ukázaly na znatelný opětovný vzrůst třídně motivovaného volení stran a naopak význam volby na základě postmateriální konfliktní linie opět poklesl. Proto nelze jednoznačně říci, zda opravdu dochází k rozvázání starých rokkanovských vazeb (*dealignment*) a vytváření vazeb nových. (Lane-Ersson 1997: 188–190) Lane a Ersson nicméně na základě vzrůstu hrubé volatility a tím následně volatility čisté tuto změnu do budoucna předvídají. Rokkanovský model podle nich již nevysvětluje současnou podobu vazeb mezi elektorátem (či jeho sektory) a politickými stranami. (Lane-Ersson 1997: 191–192)

To neznamená, že by se koncept konfliktních linií vyčerpal, ale znamená to, že potřebuje nové bádání, které by vyšlo z respektování faktu konce platnosti hypotézy o zamrznutí a snažilo se analyzovat paralelně ruku v ruce jdoucí procesy společenské restrukturalizace a proměny stranických spekter západních zemí. Možná se v budoucnu při takto orientovaných výzkumech bude hodit heuristická a konceptuální zkušenost s postkomunistickými zeměmi střední a jihovýchodní Evropy, kde byla tradiční *cleavages* díky „experimentům“ reálně socialistického panství téměř zcela rozrušena a teprve po roce 1989 mohly být položeny základy k nové strukturalizaci nejen stranických systémů, ale i konfliktních linií.

5. Politické a sociologické pojetí konceptu konfliktních linií

Viděli jsme, že Rokkanovo pojetí konfliktních linií vyvolalo postupem času v politologické obci četné reakce a pokusy o vylepšení, které by umožnilo optimální aplikaci na konkrétní příklady. Rokkan sám vypracoval svůj základní koncept relativně volně a tak se jeho rozvíjení nabízelo takřka automaticky. Jinou věcí bylo, že politologové, předkládající alternativní koncepcce *cleavages* mnohdy ignorovali nebo programově odmítali rokkanovský kontext a zejména Rokkanem postulovanou pevnou vazbu mezi konfliktními liniemi, sektory společnosti a adekvátní stranickou strukturou tak, jak se tyto prvky konstituovaly v průběhu historického vývoje. (Srov. Bartolini-Mair 1990: 213–216)

Problém svého druhu představuje už absence všeobecně akceptované definice pojmu „konfliktní linie“. Andrea Römmele (Römmele 1999: 4) při svém pokusu shrnout vývoj konceptu konfliktních linií stanovila, že koncept konfliktních linií obsahuje tři základní strukturální komponenty. Mezi tyto komponenty zařadila prvek rozdělení či diferenciacce uvnitř dané sociální skupiny, prvek konfliktu jakožto odrazu uvědomění si této diferenciacce a prvek organizace či organizovanosti, prostřednictvím které jednotlivé sektory dané společnosti usilují o zachování a obranu skupinové identity a prosazování specifických zájmů.

Römmele rozeznává dva základní přístupy ke konceptu konfliktních linií. Jeden z nich je primárně **sociální** (či sociologizující), druhý pak spíše **politický** (ve smyslu politologický). Sociální přístup vnímá konfliktní linie v zásadě jako sociální postoje a chování, které plynou z tradiční sociální stratifikace. Politický pohled potom vnímá konfliktní linie jako striktně politické postoje a chování. Rokkanův přístup je spíše přístupem sociálním. Podobně přistupovali ke konfliktním liniím i autoři jako Michael Gallagher, Peter Mair nebo Adam Przeworski. Obecně lze říci, že akceptování tohoto přístupu znamená, že nejprve je nutno identifikovat v dané společnosti její sociální rozvrstvení a rozrušení, indikovat pole konfliktu mezi jednotlivými sektory dané společnosti a teprve poté zkoumat, jak se tyto fenomény odrážejí ve struktuře stranického spektra a ve struktuře zájmových organizací. Jako plnohodnotná konfliktní

linie však může být i v tomto pojetí chápáno právě a jenom takové dělítko, které získá určitou organizovanou formu.¹⁹

Vědci, kteří preferují politický pohled na problematiku konfliktních linií, zkoumají především stabilní vzorce politické polarizace, v jejímž rámci určité části společnosti podporují určité politické strany. Není přitom až tak podstatné, zda tyto skupiny představují zároveň jasně odlišitelnou a vyčlenitelnou sociální skupinu. Ve srovnání se sociologizujícím přístupem tak lze říci, že politický pohled na konfliktní linie do značné míry obrátil perspektivu pohledu. Zatímco sociální přístup zkoumá danou problematiku v jistém smyslu „zdola“, politický přístup upřednostňuje pohled „shora“. Primární je pro něj rozvrstvení politických postojů, které je patrné z podoby stranického spektra. Místo detailní analýzy jednotlivých sociálních skupin pak operuje s volnějším koncepty jako je například třídní rozdělení společnosti. Nejznámějším představitelem politického přístupu k problematice konfliktních linií pro společnosti západní Evropy je bezesporu Ronald Inglehart.²⁰

Obecně lze říci, že řada studií ke konfliktním liniím v konkrétních zemích poměrně pružně kombinuje oba pohledy. Výhodou takového postupu je samozřejmě možnost plastičtějšího zachycení dané reality, úskalím naopak může být potenciální ztráta vnitřní logiky, respektive logické a metodologické koherence.

Například Peter Mair a Stefano Bartolini však tváří v tvář skutečnosti přílišného rozvolnění konceptu konfliktních linií zdůrazňovaly takové pojetí konfliktních linií, kdy konfliktní linie jsou kombinací sociální stratifikace, odpovídajících kulturních systémů a sociopolitických organizačních forem, k nimž nepočítali pouze strany, ale také sociální a profesní sítě atd. Toto pojetí představuje určitý kompromis mezi sociologickým a politickým pojetím v tom smyslu, že předpokládá vznik konfliktních linií v procesu budování státu a vývoje k industriální kapitalistické společnosti, ale na druhou stranu zdůrazňuje moment, v němž je konfliktní linie produktem politických faktorů: volební mobilizace a demokratizace. Bartolini a Mair zdůrazňují, že konfliktní linie musí mít vlastní autonomní sociální a kulturní bázi, ale také musí být institucionalizovaná v určité podobě v politickém životě. (Bartolini-Mair 1990: 216–220; srov. Bartolini 2000: 15–25)

6. Závěr

Ukázali jsme koncept konfliktních linií jako otevřený badatelský koncept, který přinejmenším potenciálně otevírá různé možnosti aplikace v různých badatelských horizontech a různých kontextech. Cílem tohoto článku bylo v první řadě popsat základní prvky Rokkanovy teorie a poukázat na její problematická místa i různé pokusy tato problematická místa překonat. Rovněž bylo cílem poukázat na dvojí přístup k využití badatelského konceptu konfliktních linií: politický a sociální. Přestože nelze ani po téměř čtyřiceti letech zcela zamítnout klasický rokkanovský přístup, ukazuje se, že řada politologů se pohybuje raději v metodologicky poněkud volnějším politickém pojetí konfliktních linií. Přesto se domníváme, že rokkanovsky laděná analýza může i v měnících se společenských podmínkách přinést zajímavé výsledky a to nejen v tradičním západoevropském kontextu, ale také například v transformujících se zemích střední a jihovýchodní Evropy.

Poznámky:

1. Pojem „*cleavage*“ je do češtiny překládán různě: „štěpení“ (Říchová 2000), „konflikt“ a „rozštěpení“ (Novák 1997), „rozpor“ (Klíma 1998) či „dělicí linie“. Používání pojmu „konfliktní linie“ (např. Fiala-Strmiska 1998) se však jeví v kontextu stranicko-politických výzkumů jako optimální. Důvodem je, že zatímco ostatní české ekvivalenty zdůrazňují spíše skutečnost rozčleněné společnosti, klade pojem „konfliktní linie“ důraz na konflikt, na dynamickou stránku jevu, která je právě důležitá vzhledem k vytváření a profilaci politických stran na styčných plochách segmentů politické obce v jednotlivých *cleavages*. Tím postihuje nejen striktně sociologické pojetí *cleavages*, ale také politologickou (politickou) variantu používání tohoto konceptu (viz níže). Pojmy „konfliktní linie“ a „*cleavage*“ budeme v následujícím textu používat zcela synonymně.
2. Samozřejmě není možné (a z badatelského hlediska ani účelné) považovat každý politický či společenský střet za konfliktní linii. Někteří autoři poměrně pečlivě a sofistikovaně rozlišují mezi konfliktními liniemi a děleními či střety, které svým významem překračují horizont každodenního politického zápasu, ale nevyznačují se dostatečnou trvalostí potřebnou k tomu, aby se vyvinuly v dlouhodobě působící konfliktní linie. (Např. Kitschelt et al. 1999: 62–63)
3. Rokkan vycházel z pojetí sociální mobilizace (*social mobilization*), které vypracoval Karl W. Deutsch. Podle Deutsche je sociální mobilizace „*jméno dané celkovému procesu změny, která se děje základním částem zemí, které přecházejí z tradičních na moderní způsoby života.*“ (Deutsch 1961: 493) Tyto procesy Deutsch spojoval s určitým druhem historických situací a určitým stupněm ekonomického vývoje. Dochází pak k erozi starých a objevení se nových vzorců společenského (s tím i politického) jednání. (Deutsch 1961: 493–494)
4. Politický tábor představuje sociopolitickou entitu, která je v rovině politiky reprezentována příslušným stranickým subjektem. Tyto subjekty jsou nejen vzájemně zřetelně ideologicky vymezeny, ale také disponují určitou sadou sociokulturních vazeb na svoje voličstvo, vytvářejících z těchto voličských segmentů do určité míry uzavřenou a distinktivní sociální skupinu. Sociopolitický sloup představuje obdobnou kategorii sociálních věd jako tábor. Opět je zde předpokládána existence určitého sociokulturního prostředí integrovaného sítí různých sdružení a také stranickou organizací, ale rozdíl spočívá v komplexnosti vnitřní integrace tohoto prostředí a jeho oddělenosti od ostatních sloupů. Sloup tedy na jednu stranu intenzivně integruje své příslušníky, na stranu druhou má tendenci poměrně ostře polarizovat celkové politické prostředí. (Srov. Fiala 1995: 172–173) Sloup přitom nemusí být v žádném případě vymezen nějakou sociální vrstvou (třídou), ale může třídní strukturu protínat. Můžeme formulovat určitý vztah mezi táborem a sloupem: pokud dojde k určité vyšší míře integrace, je možno o někdejších táborech hovořit jako o sloupu. (Srov. Lijphart 1977: 41–44) Jak koncept sloupu tak koncept tábora byl vypracován pro určitou historickou situaci. Pokud chápeme *cleavages* v rokkanovském pojetí, je zřejmé, že se neredukují pouze na vazbu strana-volič, ale představují strukturující impuls i pro řadu společenských skupin a zájmových organizací. V souvislosti s procesy utváření táborové a sloupové kultury se někdy také hovoří o sociálně-morálním *milieu* (Reiner Maria Lepsius), v němž se pohybují politické i nepolitické či protopolitické organizace v rámci příslušného sloupu/tábora. Na mikroúrovni tak prostřednictvím existujících sociálně-morálních *milieu* vytvářejí konfliktní linie podmínky pro politickou socializaci individua a vytvářejí také jeho stranicko-politické identifikace a preference. (Bürklin-Klein 1998: 74–75) Všechny tyto pojmy popisují skutečnosti, k nimž došlo v té fázi demokratizace politiky evropských států, v níž se demokracie stávala masovou záležitostí. (Srov. Rokkan 1999a: 254–258)
5. Stefano Bartolini na základě rokkanovských výzkumů sumarizoval ideální model procesu vývoje stranických opcí na základě konfliktních linií v několika následujících analytických krocích (Bartolini 2000: 13; kursiva Bartolini):
1) Iniciační *vytvoření se opozic* na základě diferenciací zájmů nebo světonázorů, generované makroprocesy modernizace: monetarizace, urbanizace, sekularizace, kulturní standardizace, industrializace, administrativní kontrola a centralizace.

- 2) *Krystalizace linií opozic do konfliktu* o podobu veřejné politiky poté, co byla etablována centralizace politického rozhodování.
- 3) *Objevení se aliancí politiků*, kteří se angažují v mobilizaci podpory pro určité sady politik (*politics*) oproti jiným.
- 4) *Výběr mobilizačních strategií* těmito politiky: a) aktivity v již etablovaných komunitách a sociálních sítích; aktivity na vytvoření účelově specifických členských organizací.
- 5) *Výběr arény pro konfrontaci* mobilizovaných zdrojů: a) agregace voličů/členů pro politickou volební soutěž; b) přímá akce: stávky, nátlak skrze veřejné demonstrace, revolty, revoluce atd.
6. Rokkan hovoří o tzv. čtvrtém prahu demokratizace (prahu exekutivní moci), kdy jde v podstatě o zavedení všeobecného rovného volebního práva. (Rokkan 1999a: 258–260; srov. Epstein 1967: 19–26 a 37–45; Bürklin-Klein 1998: 21)
7. Přestože třídní rozdělení bylo nejintenzivnější a nejdůležitější konfliktní linií, v řadě (zejména segmentovaných společností) přetrvával dlouhodobě i relativně silný význam konfesijní, respektive religiozní konfliktní linie a různých variant konfliktní linie centrum-periferie (například opírající se o etnickou a jazykovou fragmentaci). (Srov. např. Lijphart 1979)
8. Rokkan tím vysvětloval vznik komunistických stran a jejich soupeření se sociálně demokratickými formacemi. Jean a Monica Charlotovi interpretovali rozdělení dělnické levice radikálněji, když navrhli v polovině 80. let doplnit Rokkanovo schéma ještě o pátou konfliktní linii stát – občanská společnost. Komunistické (ale také nacistické a fašistické strany) „pohlcují“ občanskou společnost ve prospěch státu, v opozici proti nim stojí pak strany, které realitu existence občanské společnosti a jejich autonomních zprostředkujících struktur kultivují, nebo alespoň nezpochybnují. Někteří politologové (Daniel-Louis Seiler) ovšem tento pokus zpochybnili. Poukázali na to, že rozdělení levice na sociálně demokratické a komunistické strany není novou samostatnou celospolečenskou konfliktní linií. Jedná se o rozčlenění, které se týká jen dělnických stran samotných. Tato námitka ovšem neplatí v žádném případě, pokud opustíme oblast západní Evropy. Sám Seiler ostatně uznal, že komunistické strany sovětského bloku působí jednoznačně jako strany, které likvidují občanskou společnost a podřizují jedince dohledu rozpínavého státu. (Novák 1997: 104–109; srov. Bartolini 2000: 502–545)
9. Lijphart do určité míry pracoval s těmito koncepty i při rozvíjení své teorie do podoby „širokého“ normativně orientovaného modelu konsensuální demokracie. V této souvislosti ale již nehovořil explicitně o křížících se konfliktních liniích, ale pouze o homogenních a nehomogenních zemích (nábožensky a jazykově), respektive o plurálních, poloplurálních (*semiplural*) a neplurálních (*non-plural*) společnostech. Pouze v plurálních společnostech (Belgie, Nizozemí, Švýcarsko) podle Lijpharta religiozní a/nebo jazykové rozdíly opravdu plně nacházejí svůj politický výraz v odpovídající fragmentaci stranického spektra. Lijphart hovoří o korelaci míry náboženské či jazykové heterogenity demokratických států a míry jejich pluralismu. (Lijphart 1984: 42–44) Lijphart obecně předpokládá, že v neplurálních společnostech převládá westminsterský typ demokracie s jednorozměrnou stranickou soutěží, zatímco plurální státy mají spíše tendenci ke konsensuálnímu modelu vládnutí. (Srov. Lijphart 1984: 46 an.)
10. Wilhelm Bürklin a Markus Klein shrnuli podmínky těchto proměn do následujících základních příčin (Bürklin-Klein 1998: 86–88):
- a) pozitivní hospodářský vývoj západních zemí po druhé světové válce
 - b) výstavba „státu blahobytu“ (*welfare-state*) a s tím spojené větší zabezpečení sociálních jistot
 - c) diferenciací sociální struktury populace, kdy namísto tradičního třídního rozdělení vznikla celá řada nových jemněji strukturovaných sociálních vrstev či skupin
 - d) rozšíření vlivu elektronických médií, zejména televize, která zatlačila poněkud do pozadí tradiční média politické socializace
 - e) vzrůst míry vzdělání ve společnosti jak kvalitativně, tak zejména kvantitativně
 - f) v důsledku toho rostoucí sociální mobilita.
11. Tato část střední třídy, která se orientovala ve směru podpory postmateriálních hodnot, byla někdy označována jako tzv. „*new class*“, jejíž politická orientace je směřována na podporu tzv. nových

- sociálních hnutí (*new social movements*) proti tradiční byrokratické a moderní technokratické politice. (Srov. Kriesi 1989)
12. Russel J. Dalton diferencoval obě osy poněkud jemněji, když subsumoval pod pojem „staré politiky“ všechny voličské vazby, které vycházejí z původních rokkanovských konfliktních linií. Soudil, že existuje jedna konfliktní linie „staré politiky“ (*old politics cleavage*), na níž se vymezuje „stará pravice“ a „stará levice“ a která je v podstatě odvozena od klasické rokkanovské konfliktní linie vlastníci-pracující. Strany autoritativní „nové pravice“ však Dalton zařadil již v rámci „nové politiky“, neboť hájí zájmy osob, které se politicky orientují a vytvářejí si stranicko-politické identity primárně na základě odmítnutí agendy a témat stran „nové levice“ s jejich ekologicko-empiračním programem. Podle Daltona však i na sklonku 80. let přežívá v západních společnostech jako dominantní konfliktní linie „staré politiky“, ale je narušována konfliktní linií „nové politiky“. (Dalton 1988: 133–134, empirické důkazy viz Dalton 1988: 134–148) Na Daltonově vymezení „staré“ a „nové“ politiky lze dokumentovat výraznou slabinu tohoto pojetí, totiž neschopnost dát adekvátní význam jiným rokkanovským konfliktním liniím, než vlastníci-pracující. Zejména konfliktní linie motivované různou modalitou vztahu centrum-periferie (jazykově-etnická diferenciací, regionalismus atd.) hrají významnou roli v řadě západních společností až do současnosti a nelze je interpretovat na základě zjednodušujících schémat daltonovsky pojeté „staré politiky“. Svým způsobem (určitý emancipační potenciál pro v jistém slova smyslu nepriviligované skupiny) by je sice mohl v některých ohledech přiblížit tématům „nové politiky“, ale tato interpretace by nepostihla celou šíři této problematiky a spíše by mohla přinést řadu zmatení. Řada etnicky či regionálně vymezených formací totiž reprezentuje v řadě oblastí zcela opačné hodnotové postoje, než formace „nové levice“.
13. Thomas Cordier analyzoval politické postoje a konfliktní linie uvnitř stran zelených v Německu, Itálii a Nizozemí. Vyšel ze skutečnosti, že od svého založení v 70. a 80. letech minulého století jsou tyto formace konfrontovány s tlakem na to, aby rozšířily svou programatiku i na další témata, která nesouvisí přímo s ochranou přírody a životního prostředí. Tyto tlaky, generované nejen voliči, ale např. také případnými koaličními partnery stran zelených, však na druhé straně dále napomáhají k polarizaci uvnitř těchto již tak názorově dosti heterogenních stran. Cordier identifikoval uvnitř sledovaných stran prostřednictvím obsahové analýzy dokumentů stran a vyjádření členů, respektive prostřednictvím mailového průzkumu (strukturovaný dotazník) dvě základní konfliktní linie uvnitř stran zelených: *cleavage* ohledně míry požadované autonomie strany, tedy ochoty vstupovat do koaličních vlád; *cleavage* ohledně míry levicovosti politické orientace stran (zda prosazovat „socialismus“ nebo „sociální demokracii“). S těmito konfliktními liniemi ovšem souvisí i sporné otázky politického stylu a používaných prostředků (viz spory mezi *Fundis* a *Reals* uvnitř německých zelených). Problém Coriderova přístupu je v nejasnosti vlastního pojetí konfliktních linií, vedle slova *cleavage* užívá i *scission* (rozštěpení), aniž by zřetelně vysvětlil vztah mezi těmito analytickými kategoriemi.
14. Van der Veer pojednal o rozdílech mezi městskými správami v centrech měst a na předměstí v USA a Nizozemí. Hovořil o sociopolitické konfliktní linii mezi centry měst a předměstí, která pramení z migrace bohatších složek obyvatelstva z center na předměstí. Existence této konfliktní linie vede podle van der Veera k vytváření sociálního a politického napětí a odráží se i v podpoře různým politickým stranám v komunálních volbách.
15. Tzv. „sektorová“ konfliktní linie, kterou kanadští politologové používají, však podle výzkumů samotných autorů není příliš silná, koliduje s rozdělením na politickou levice a pravici a je otázkou, zda má její vymezení jakožto autonomní výzkumné kategorie vůbec nějaký smysl.
16. Kinsangani Emizet například analyzoval konfliktní linie v Kongu a pokusil se o definování vztahu mezi společenskými proměnnými politického konfliktu v Africe a strukturou politických konfliktních linií. Vedle tradičních „afrických“ *cleavages* (etnicita, třídní příslušnost, konfliktní linie urbánní versus rurální) popsal novou konfliktní linii, která v afrických společnostech vychází z faktu existence silné neoficiální ekonomiky. Na příkladu Konga ukázal, jak tato nová konfliktní linie polarizuje tamní společnost a protíná tradiční konfliktní linie. Ukazuje, že volněji pojatý koncept konfliktních linií může mít metodologické opodstatnění a vědecký přínos i v politických systémech, kde existuje

- jen rudimentární struktura systému politických stran a kde ještě nedošlo k plnému rozvinutí procesů masové politické mobilizace a kde ani nelze hovořit o demokratickém politickém systému v plném slova smyslu. (Emizet 1999)
17. Neznamená to samozřejmě, že by podoba institucionálního uspořádání nehrála žádnou roli, významu volebních systémů a jejich proměn v procesu překonávání prahů demokratizace si byl ostatně vědom i Rokkan.
 18. Rozlišovali přítomnou hrubou volatilitu (danou tendencí voličů volit v různých volbách různé formace) a čistou volatilitu (aktuální zisky či ztráty stran).
 19. Existují ovšem také vědci, kteří stupeň vytvoření organizace nepovažují za nutný (například Douglas Rae a Michael Taylor). Srov. charakteristiku Michala Klímy: „*Rozpor ve skutečnosti představuje střet odlišných zájmových skupin o přisvojení si co největší části omezených materiálních či nemateriálních hodnot. Ty rozpory, které jsou vyvolány protichůdnými potřebami a zájmy lidí a řeší se prostřednictvím politické organizace, představují uzlovou kategorii politických věd.*“ (Klíma 1998: 65) Z hlediska předmětu výzkumu politologie obecně a zejména z hlediska výzkumu politických stran a stranických systémů je však zřejmé, že relevantními předměty tohoto výzkumu jsou pouze ty konfliktní linie, které se přenesly (*translate*) do struktury politických organizací (stran a/nebo zájmových skupin).
 20. K sociálnímu a politickému pohledu na konfliktní linie srov. Rømmele 1999: 4–7. V této stati je i bohatý seznam literatury k problematice *cleavages*.

Použitá literatura:

- ABRAMSON, PAUL R.; INGLEHART, RONALD (1986): *Generation Replacement and Value Changes in Six West European Societies*. American Journal of Political Science, roč. 30, č. 1, s. 1–25.
- AMORIM NETO, OCTAVIANO; COX, GARRY W. (1997): *Electoral Institutions, Cleavage Structures, and the Number of Parties*. American Journal of Political Science, roč. 41, č. 1, s. 149–174.
- ANTOSZEWSKI, ANDRZEJ; HERBUT, RYSZARD (1995): *Socjaldemokracja w Europie Zachodniej. Studium porównawcze* (Acta Universitatis Wratislaviensis No 1783, Politologia XVI). Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: Wrocław.
- BARTOLINI, STEFANO (2000): *The Political Mobilization of the European Left, 1860–1980. The Class Cleavage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARTOLINI, STEFANO; MAIR, PETER (1990): *Identity, Competition, and Electoral Availability. The Stabilisation of European Electorates, 1885–1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BLAIS, ANDRÉ; BLAKE, DONALD E.; DION, STEPHANIE (1990): *The Public/Private Sector Cleavage in North America*. Comparative Political Studies, roč. 23, č. 3, s. 381–404. (elektronická verze)
- BÜRKLIN, WILHELM; KLEIN, MARKUS (1998): *Wahlen und Wählerverhalten*. Opladen: Leske + Budrich.
- CORDIER, THOMAS (1996): *Cleavages in Green Parties. The Cases of the Dutch, French, and German Greens*. Innovation: The European Journal of Social Sciences, roč. 9, č. 4, s. 491–508. (elektronická verze)
- CREWE, IVOR (1994): *Voters, Parties and Leaders Thirty Years on: Western Electoral Studies and the New Democracies of Eastern Europe*. In: Budge, Ian; McKay, David (eds.): *Developing Democracy*. London-Thousand Oaks-New Delhi: SAGE, s. 56–78.
- DAALDER, HANS (1974) *The Consociational Democracy Theme*. World Politics, roč. 26, č. 4, s. 604–621.
- DAALDER, HANS (1984): *In Search of the Center of European Party Systems*. The American Political Science Review, roč. 78, č. 1, s. 92–109.
- DALTON, RUSSELL J. (1988): *Citizen Politics in Western Democracies*. Chatham: Chatham House Publishers.
- DEUTSCH, KARL W. (1961): *Social Mobilization and Political Development*. The American Political Science Review, roč. LV, č. 3, s. 493–514.

- EMIZET, KINSANGANI N. (1999): *Political Cleavages in a Democratizing Society. The Case of the Congo (Formerly Zair)*. Comparative Political Studies, roč. 32, č. 2, s. 185–229. (elektronická verze)
- EPSTEIN, LEON D. (1967): *Political Parties in Western Democracies*. New York-Washington-London: Praeger.
- FIALA, PETR (1995): *Katolicismus a politika. O politické dimenzi katolicismu v postmoderní době*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- FIALA, PETR; STRMIŠKA, MAXMILIÁN (1998): *Teorie politických stran*. Brno: Barrister & Principal.
- FLORA, PETER (1999): *Introduction and Interpretation*. In: Flora, Peter; Kuhnle, Stein; Urwin, Derek (eds.): *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan*. Oxford: Oxford University Press, s. 1–91.
- GARST, W. DANIEL (1998): *From Factors Endowments to Class Struggle. Pre-World War I Germany and Rogowski's Theory of Trade and Political Cleavages*. Comparative Political Studies, roč. 31, č. 1, s. 22–44. (elektronická verze)
- HIMMELSTRAND, ULF (1986): *The Presence of Parsons and the Absence of Marx in Stein Rokkan's Contribution to Political Sociology*. Acta Sociologica, roč. 29, č. 3, s. 201–217.
- CHIBBER, PRADEEP; TORCAL, MARIANO (1997): *Elite Strategy, Social Cleavages, and Party Systems in a New Democracy*. Comparative Political Studies, roč. 30, č. 1, s. 27–55. (elektronická verze)
- INGLEHART, RONALD (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- INGLEHART, RONALD (1981): *Post-materialism in an Environment of Insecurity*. The American Political Science Review, roč. 75, č. 4, s. 880–900.
- INGLEHART, RONALD (1971): *The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies*. The American Political Science Review, roč. 65, č. 4, s. 991–1017.
- INGLEHART, RONALD; FLANAGAN, SCOTT C. (1987): *Value Change in Industrial Societies*. The American Political Science Review, roč. 81, č. 4, s. 1289–1319.
- KELLEY, JONATHAN; EVANS, M. D. R. (1995): *Class and Class Conflict in Six Western Nations*. American Sociological Review, roč. 60, č. 2, s. 157–178.
- KITSCHELT, HERBERT; MANSFELDOVA, ZDENKA; MARKOWSKI, RADOSLAW; TÓKA, GÁBOR (1999): *Post-Communist Party Systems. Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KITSCHELT, HERBERT; HELLEMANS, STAF (1990): *The Left-Right Semantics and the New Politics Cleavage*. Comparative Political Studies, roč. 23, č. 2, s. 210–239. (elektronická verze)
- KLÍMA, MICHAL (1998): *Volby a politické strany v moderních demokraciích*. Praha: Radix.
- KMEC, JIRÍ (2000): *Ekologické strany v Evropě*. Politologická revue, roč. VI, č. 2, s. 29–60.
- KRIESI, HANSPETER (1989): *New Social Movements and the New Class in the Netherlands*. American Journal of Sociology, roč. 94, č. 5, s. 1078–1116.
- LANE, JAN-ERIK; ERSSON, SVANTE (1997): *Parties and Voters: What Creates the Ties?* Scandinavian Political Studies, roč. 20, č. 2, s. 179–196.
- LIPHART, AREND (1969): *Consociational Democracy*. World Politics, roč. 21, č. 2, s. 207–225.
- LIPHART, AREND (1984): *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensual Government in Twenty-One Countries*. New Haven-London: Yale University Press.
- LIPHART, AREND (1977): *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven and London: Yale University Press.
- LIPHART, AREND (1979): *Religious vs. Linguistic vs. Class Voting: The „Crucial Experiment“ of Comparing Belgium, Canada, South Africa, and Switzerland*. The American Political Science Review, roč. 73, č. 2, s. 442–458.
- LIPSET, SEYMOUR M.; ROKKAN, STEIN (1967): *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction*. In: Lipset, Rokkan (eds.): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspective*. New York-London: The Free Press & Collier-MacMillan Limited, s. 1–64.
- MARKOFF, JOHN (1990): *A Comparative Method*. Historical Methods, roč. 23, č. 4, s. 177–182 (elektronická verze).

- MJØSET, LARS (2000): *Stein Rokkan's Thick Comparisons*. Acta Sociologica, roč. 43, č. 4, s. 381–397.
- MURPHY, DETLEF (1992): *Konfliktlinien*. In: Schmidt, Manfred G. (Hrsg.): Die westlichen Länder. (Nohlen, Dieter – Hrsg.: Lexikon der Politik, Band 3). München: Verlag C. H. Beck, s. 191–199.
- NOVÁK, MIROSLAV (1997): *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*. Praha: SLON.
- ORDERSHOOK, PETER, SHVETSOVA, OLGA (1994): *Ethnic Heterogeneity, District Magnitude, and Number of Parties*. American Journal of Political Science, roč. 38, č. 1, s. 100–123.
- REDDING, KENT; VITERNA, JOCELYN S. (1999): *Political Demands, Political Opportunities. Explaining the Differential Success of Left-Libertarian Parties*. Social Forces, roč. 78, č. 2, s. 491–510. (elektronická verze)
- ROGOWSKI, RONALD (1987): *Political Cleavages and the Changing Exposure to Trade*. The American Political Science Review, roč. 81, č. 4, s. 1121–1137.
- ROHRSCHEIDER, ROBERT (1993): *Environmental Belief Systems in Western Europe*. Comparative Political Studies, roč. 26, č. 1, s. 3–30. (elektronická verze)
- ROKKAN, STEIN (1999a): *Mass Politics*. In: Flora, Peter; Kuhnle, Stein; Urwin, Derek (eds.): State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan. Oxford: Oxford University Press, s. 225–340.
- ROKKAN, STEIN (1999b): *State Formation and Nation-Building*. In: Flora, Peter; Kuhnle, Stein; Urwin, Derek (eds.): State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe. The Theory of Stein Rokkan. Oxford: Oxford University Press, s. 93–224.
- RÖMMELE, ANDREA (1999): *Cleavage Structures and Party Systems in East and Central Europe*. In: Lawson, Kay; Römmele, Andrea; Karasimeonov, Georgy (eds.): Cleavages, Parties, and Voters: Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Romania. Westport: Praeger Publishers, s. 1–18.
- ŘÍCHOVÁ, BLANKA (2000): *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v současné politické vědě*. Praha: Portál.
- TILLY, CHARLES (1994): *The Time of States*. Social Research, roč. 61, č. 2, s. 269–296 (elektronická verze).
- VEER, JEROEN VAN DER (1994): *Metropolitan Government and City-Suburban Cleavages. Differences between Old and Young Metropolitan Areas*. Urban Studies, roč. 31, č. 7, s. 1057–1080. (elektronická verze)